

III.

Tudományos társadalomszemlélet és szociológiai önismeret

A szociológiai monográfia elmélete és gyakorlata nyilván nem épülhetett következetesen tudományos társadalomszemléletre, eredményei amolyan „ennek dacára” eredmények voltak: az idealisztikus-eklektikus társadalombölcseleti tárgyalásmód ellenére lehetett eljutni egyes adekvát, a realitásokat bemutató, összefüggéseket megragadó megállapításokhoz, amelyeket nyersanyagként értékesítve – most már a dialektikus materialista történelemlátás módszerével – a tényföltáró „gyűjtögetők” szándékait messze túlhaladó következtetések alátámasztására lehetett fölhasználni. A falukutatók munkájába beleívódó ilyen potencialitás meghatározta a baloldal ismert állásfoglalását a Gusti-tevékenység kapcsán: a kritikai, de ugyanakkor megbecsülő viszonyulást, helyenként az adatokhoz tapadó értékelések lefejtésével a tények más eszmei rendszerbe történő beleépítését.

A román és a magyar baloldali sajtó világosan elhatárolta a közte és a Gusti-koncepció közötti érintkezési pontokat az egymást taszító felületektől. Az egymást-fedés legvilágosabb megnyilvánulása a valóságmegismerő törekvésben jelentkezett, a Gusti-féle „nemzettudomány” az egyik oldalon és a nemzet *tudományos* ismertetének szükséglete a másik oldalon jól egybevágott. Ugyanez az ellenpontozott összhang jellemezte a hazai magyar nyelvű baloldali sajtót is: az ellentétek kertelés nélküli leszögezése kiegészült a Gusti-mozgalommal analóg romániai magyarság-kutatás igenlő támogatásával.

A nemzetmegismerésre törekvő monografikus munkálkodás ily módon – a román és magyar baloldal hozzá való viszonyán keresztül – többszörösen áttételes kapcsó-

latba került az itt élő magyarság szociográfiai igyekezetével:

a. A monografikus iskola elvszerű értékelése a történelmi materializmust valló szerzők mindkét nyelven megjelent közleményeiben a baloldal egységes álláspontját igazolta, így ebben a kapcsolatrendszerben a láncszemek ekképpen társultak egymáshoz: a nagyméretű monografikus kutatás; ennek román nyelvű bíráló elismerése az *Era Nouă*-ban vagy a *Societatea de mâine*-ban; a *Korunk* ugyanilyen állásfoglalása; az egyetértő-egymást erősítő közös fellépés pozitív hatása a nálunk folyó nemzetiségismeretet szerző szociográfiai ténykedésre.

b. Mivel mind a román, mind a magyar baloldal egyetértett abban, hogy a Gusti-módszer és -elmélet nem az egyedüli, nem megváltó valóságláttatási mód, hanem csak *egyik* eszköze lehet a tényükrözésnek, a *Korunk* – a magunkmegismerő elméleti-metodológiai betájolásnak leszűkítését ellensúlyozva, s mintegy Gusti-kiegészítésként – szélesebb kitekintést nyújtott az önvizsgálati cézzattal fölhasználható szociológia általános elméleti és (főleg a Csehszlovákiában és Magyarországon folyó hasonló kutatásokból is leszűrhető) gyakorlati oldalaira.

c. Tekintettel arra, hogy a szociológiai monográfiához történő hozzáállásnak világnézeti alapja volt, nyilván ugyanez a létszemléleti értékelésmód jellemezte a *Korunk*nak a hazai magyar közegben végzett szociográfiai munkához való viszonyát is; ilyenképpen a Gusti-iskolával szembeni és melletti egységes román-magyar föllépés önértékelő hasznosítást nyert.

d. A tudományos társadalomszemlélet alapján végzendő magunkat föltáró szociológiai munka szükséglete – ennek a társadalmi elvárásnak a létezését a román és magyar baloldali sajtó egyaránt hangoztatta – tettekre váltva elvezetett oda, hogy a *Korunk*, a bukaresti iskola tapasztalatát is figyelembe véve, nem egy értékes szociográfiai tanulmányt közölt, s ezek most már a nemzetiségi önismeret kézzelfogható sikereinek számítottak.

a. **A Gusti-iskola baloldali értékelése**

A kommunista párt világnézetét a kor követelményei között hirdető román és magyar közírókra egyaránt jellemző volt az, hogy a Gusti-kutatásokat mindig tágabb összefüggésbe helyezték bele. A Gusti-közleményekben

igen sok sorok közötti mondanivaló volt, a bukaresti iskola szociológusainak leírt mondatai végén a pontot vesszőre alakítva tovább lehetett folytatni a mondatokat, s így a ki nem mondott új tartalom felszínre került. Ezt tette nem egyszer a *Societatea de mâine* több cikkírója, példát adva ezzel arra, milyen dimenzióknak nem szabad kimaradniuk a szociológiai felmérésekből.

Jellemző példa erre az eljárásra az a mód, ahogyan Ștefan Voicu alig néhány soros recenzióban képes volt messzematóan kitágítani a Gusti-monográfiák elméleti következtetés-lehetőségeit. Az Újradnán (Șanț) folyó gyűjtést értékelve kibányászta azt a rejtett értéket, hogy ez a kutatás betekintést nyújt a kisgazdaságok megszervezésébe, s ezen keresztül rávilágít arra, hogy a kevés földdel rendelkező vagy földnélküli parasztok milyen helyet foglalnak el a tőkés-földesúri termelési rendszerben. „Az ISR-nek a szociológiai monográfiák révén gyűjtött hatalmas anyaga – állapította meg –, ha a kutatók rendelkezésére bocsátják ezt az anyagot, felelni tudna arra, milyen mértékben hatolt be a kapitalizmus a mezőgazdaságba, mennyire előrehaladott az osztályelkülönülés folyamata falun, milyen fejlett az agrárproletariátus, amelynek létezését egyesek még tagadják.”¹ Lám milyen többlet bukkan elő a tudományos társadalomszemlélettel történő megközelítéssel. Nem kétes, hogy ez az eljárás (nem megállni a tényeknél, hanem föltárni az adatok mögött a társadalmi folyamatokat), amely áthatotta a magyar nyelven írt baloldali Gusti-értékeléseket is², termékenyen befolyásolta a magyarul művelt szociográfiai irodalmat, s az osztályösszetevők felé terelte a figyelmet.

Meggondolkoztató eredménnyel járt a monografikus szociológia elhelyezése az idő-koordinátában. A monografikus felméréseket úgy is föl lehetett fogni – maga Gusti is gondolt erre –, mint egy tudományos ésszerű politikai vezetés számára szükséges ismeretanyag fölhalmozását. A baloldali román sajtó kiemelte ezt, azzal a megszorítással, hogy e monográfiák feltárta valóság helyzet ismerete alapján történő államvezetés csak – a gyökeres változás függvényeként – a messze távlatokban képzelhető el. „Egy szép napon – írta Ion Clopoșel 1937-ben sokat sejtetően –, amikor az ország élére a társadalom igazi ügyvivői kerülnek, akik éppen a monografikus tapasztalatokon keresztül formálódnak, biztos vonalvezetéssel, habozás és ingadozás nélkül alkalmazni fogják a nagy refor-

mok rendszerét, nem úgy, mint ma, amikor a dilettantizmus, az empirizmus és a notórikus hozzá nem értés eltérít a helyes iránytól.”³

A nemzetiségeket kutató szociográfiában az analógia adott volt: az együttlakó nemzetiségek irányában érvényesített politika tudományos alapokra történő helyezése attól függ, mennyi társadalomtudományi ismeret birtokában dolgozzák ki ezt a politikát. Persze az adott történelmi helyzetben mindezt csak messze távlatokban megvalósítható elvont lehetőségként lehetett megfogalmazni. A harmincas évek Romániájában, amikor a sovinszta, antiszemita, antikommunista, fajgyűlölő szervezetek – a „keresztény nemzeti védelem” jelszavával vagy akár „Mihály arkangyal” védőszárnyai alatt, később pedig a „mindent a hazáért” demagóg fedőnév alá rejtőzve vagy még csak nem is elrejtőzve – uszítottak, amikor a visszafogásukra irányuló bátorlan próbálkozásokra akár miniszterelnök-gyilkolással válaszoltak, vajmi kevés eshetősége lehetett annak, hogy a parlamentarizmus fölhasználásával a hivatalos nemzetiségpolitikában hasznosítani lehessen a nemzetiségi önvizsgálat eredményeit. Ilyen ábrándok aligha mozgatták a nemzetiségi szociográfiát, annál is inkább, mert a szociográfiának a parlamenti interpellációk számára tényanyagot szolgáltató funkciója s e szerepkör minimális hatékonysága felül maguk a parlament szerepének csökkentésére irányuló hivatalos törekvések is meggyőzhettek bárkit. Egy olyan politikai konjunktúra-helyzetben, amikor a király nemcsak a politikai pártok gyöngítését tűzte ki célul, hanem egyben a képviseleti rend megbénítását és személyi diktatúrájának bevezetését is – s még inkább akkor, amikor 1938-ban ez a diktatúra a nép megkérdése nélkül bevezetett alkotmány révén megvalósult –, a legelembb valóságérzék hiányát jelentette volna föltételezni azt, hogy a szociográfiai tényföltárásnak valamilyen közvetlen hatása lehet a hivatalos nemzetiségi politikára. De abban a bizonyos távlatban („egy szép napon”) ennek a kutatásnak bizony súlya volt, hiszen a nemzeti kérdés marxista-leninista megoldása elképzelhetetlen anélkül, hogy a tudományos társadalomszemlélet talaján pontos ismereteink lennének a nemzetiségek helyzetéről. Igaz, ehhez arra is szükség volt, hogy a hatalmas tényanyag a tudományos társadalomszemlélet alapján rendeződjön el, felszínre hozva a társadalmi törvényszerűségeket.⁴

Az *Era Nouă*ban⁵, a *Societatea de mâine*ben vagy a *Korunk*ban megjelent értékelő-kritikai értekezések vizs-
szatérő motívuma volt a *tényszerűség* és a *teoretikus* jel-
leg közötti helyes arány kérdésének boncolgatása, leg-
gyakrabban Petre Andrei és Gusti egymáshoz viszonyí-
tásának szempontjából.

Az előbbi szociológus ugyanis inkább a társadalom-
elmélet, míg a bukaresti iskola vezetője többnyire az em-
píria felé közelítette a szociológiát. A baloldali sajtó elis-
meréssel szólt P. Andreiről – ehhez közvetlen politikai
motívumként hozzájárult az is, hogy a iași-i professzor
elítélte a fajelméletet –, s a Gustihoz való viszonyulásá-
ban is megtalálta a P. Andreiével egybecsengő hangot.
A román és magyar baloldali közírók egyaránt meglátták
a prakticista és teoretikus társadalomfelfogás egymásnak
fordulását, a P. Andreinak Gusti iránti elismerésében
megmutatkozó kritikai élet, s az elméleti koordináták erő-
teljesebb meghúzásának szükségességét annak érdekében,
hogy a szociológia ne vesszen el a szociográfiában.⁶

A baloldali szakvéleményben a Petre Andrei állás-
pontja felé tartó közeledés jól kivehető a szociológia és a
politika kapcsolatának elbírálásakor is. A monografikus
iskola amolyan politikamentes szociologizálást kívánt foly-
tatni, de a politikai légüres tér hiánya nap mint nap po-
litikai konfliktusokba keverte a kizárólagosan tudományos
igényű csoportosulást. Egy ilyen összeütközés terebélyese-
dett ki a Gusti-iskolából kivált egyes vasgárdisták s a po-
litikanélküliség mellett kitartó Gusti-hívek között. Főleg
C. Amzăr indított a legionáriusok oldaláról támadást Gusti
ellen, s ugyanezt a hangot ütötte meg Traian Brăileanu-
nak a lapja, a fasizmusnak behódolt *Insemnări sociologice*.
Az összecsapás bonyolódott azzal, hogy Herseni, Stahl, Go-
lopenția és mások védelmükbe vették mesterüket, így a
szociológusoknak amolyan politikai táborokra szakadt cso-
portjai kezdtek viaskodni egymással.

A tudományos társadalomfelfogás szószólóinak az ál-
lásfoglalása nagyon elvszerű volt e csatározást illetően: a
fasiszta ideológiát a szociológiára kiterjesztő csoportosulás
kemény elítélése nem társult a másik oldal feltétel nélküli
védelmével. Ismét csak P. Andrei Gusti-értékelése felé kö-
zeledett a baloldal véleménye: a társadalmi törvényszerű-
ségek kitapintása nélkül nem lehet kellő mértékben ellen-
súlyozni a politikai céloktól áthatott reakciós szociológi-
zálást. Márpedig Gusti lapjai ennek a teoretikus követel-

ménynek nemigen tettek eleget, „maga a *Sociologie Românească* – állapította meg Ștefan Voicu – nem az »elméleti« tanulmányai, hanem a közölt monografikus anyag révén érdekes”.⁷ A szerző a határozottan retrográd célok alá rendelt szociologizálásnak Gusti elleni bírálatát – mivel nem a tényleg támadható pontokat vette célba – ugyanúgy indokolatlannak tartotta, mint a bírálatnak a Gusti-elvek alapján történő visszautasítását.⁸

Jellemző, hogy ehhez hasonló rálátás jellemezte a *Korunkat* is, amikor a szociológia körüli eszmecsereket értékelte, s a szociológia alkalmazhatóságának pragmatikus lehetőségeit latolgatta.

A Gusti–P. Andrei vonal lassan Gusti–P. Andrei–Rădulescu–Motru háromszöggé formálódott, a pragmatikus szempontok ugyanis egyre sürgetőbben követelték jussukat nemcsak a szociológiában, hanem a társadalomlélektanban is, jelesül annak a „parasztállamot” szorgalmazó változatában. A *Korunk* – anélkül, hogy e hármasságon belül valamelyik irányzat mellett egyértelműen kiállt volna – jelezte a tudományosság, a politikum és a gyakorlatosság egymásba hatolását, azt a régi igazságot, hogy a tudományok mozgatója a társadalmi szükséglet, a társadalomtudománynak, legyen az szociológiai vagy társadalomlélektani megalapozottságú, mindenképpen törekednie kell föltárt ismereteinek pragmatikus tovább vitelére. A vesztély több vonatkozású, s ezekre a három szaktudós egymásra hivatkozva hívta föl a figyelmet: a szociológiának a politika alá történő rendelése a szociológia önállóságának elvesztésével fenyeget (ez a vészjelző figyelmeztetés azonban eltekintett attól, hogy csak a *bizonyos* politikai megfontolásoknak kiszolgáltatott szociológiát fenyegeti az autonómia föládása, hiszen a valóságot adekvátan értékelő politika a valósághű szociológiát annak önlétében el tudja fogadni); az egyszerű „tény-szociológia” maximálisan az utilitarista reformer politika segédeszközévé válhat (amiben ugyancsak volt jó adag igazság, azzal a megszorítással, hogy a részleteket föltárási ténykutatás lehetőség-szerűen az utilitarizmust és a reformerséget meghaladó társadalompolitika szolgálatába is állhat). A *Korunk* félreérthetetlenül állást foglalt amellett, hogy a társadalomkutatás eredményeitől vezet az út a gyakorlati-politikai alkalmazás felé, nem pedig fordítva, nem bizonyos szűk keresztmetszetű politikai érdekeknek kell a társadalomvizsgálatot saját kalodájukba kényszeríteniök.⁹

A román társadalomtudományi eszmekonfrontációból kikristályosodó ilyen következtetés sokat sejtető volt a romániai magyarság körében folytatott szociográfiai munkálatok jellegére nézve is. A pragmatikus szükséglet jelenléte mellett a beszűkült utilitarizmus veszélye itt is kísértett, a kis átmérőjű politikai – adott esetben *egyházpolitikai* – szempontok azzal fenyegették, hogy a kutatást megelőző létük és érvényesülésük kutatást befolyásolóvá válik. A *Korunk* e figyelmeztetése annak tudatában hangzott el, hogy a tisztán politikamentes társadalomvizsgálat csalfa látszat, a politikai meggondolások mindig fölszívódnak a társadalomismereti igényben, s a konfliktus, amely a román társadalomtudomány egyes művelőinek egymáshoz való viszonyában megmutatkozik, valójában a különböző árnyalatú, de lényegében egyszínű polgári ideológia belső viszálya, s így az egymásnak feszülő álláspontok a politikai háttér tekintetében nem különbözhetnek egymástól gyökeresen. Ez az osztályvizsgálat lehetővé tette azt, hogy a kívülállók (nem az eszmei harcon, hanem a polgári osztályideológián kívülállók) távlatából másodlagos-sá lehessen nyilvánítani a lényegileg egymást takaró felületek közötti súrlódást.

Ennek jellemzéséért utalhatunk Bányai Imrének a Rădulescu–Motru-féle romantizmust értékelő tanulmányára, amelyben a „parasztállam” teóriájának elméleti bázisát és társadalmi gyökereit a Gusti-törekvésekkel rokonítja a romanista irányzatot a „népbarát nacionalizmus legújabb hajtásá”-nak nevezi, s ebben az értékelésben ha a „nacionalizmus” szó nem is, de a „népbarát” jelző valóban vonatkoztatható volt a monografikus mozgalomra is. A narodnyicizmusnak mint összekötő láncszemnek jelenléte oda vezette a *Korunk*-munkatársat, hogy megállapítsa: „a romanizmus számlájára írandó a Gusti-féle román szociológia”.¹⁰ S ha a társadalmi valóságértékelésben ellentétesség jelentkezett is a Rădulescu–Motru-i és a más természetű – a P. Andrei- vagy Gusti-féle – társadalomszemlélet között, úgy ez annak a következménye, hogy a romanizmus polgári fegyverzetben fordul szembe polgári eszmékkel: „a polgárság eszméit fordítja a polgárság ellen”.¹¹

Az adott korszak társadalmi-politikai viszonyai között mozogva, s főleg a társadalmi rétegződésen belül a mozgásirányokat figyelembe véve nyilván nem lehetett közböns az, hogy az ilyen vagy olyan színezetű – lényeg-

gében polgári – álláspontok között milyen különbségek léteztek. A népfrontpolitika alkalmazásának megfelelően – még ha a szektáns elutasítás maradványaitól nem is teljesen mentesen – a *Korunk* érdeme marad az, hogy lényegében föladta az „ami polgári – elutasítandó” leegyszerűsített képletet. A mozgástendenciák ugyanis a harmincas években szinte évenkénti újraértékelést követeltek aszerint, hogy egyik vagy másik társadalmi csoportosulás miként viszonyult a fő veszélyt jelentő fasizmus-hoz, közeledett hozzá vagy távolodott tőle, a vele való azonosulás vagy a nyíltabb szembe fordulás felé tendált. S ez a mobilitás a polgári ideológián belül, a társadalomszemléletben is kitapintható volt. Így a szociológiában a jelzett ellentétességet nem lehetett egyszerűen a burzsoá társadalombölcselet belülgéneke, az egykasztúak civódásának, a polgári eszmei fegyverek minket nem érdeklő egymás ellen történő irányításának tartani. A „hozzánk közeledők” és „tőlünk távolodók” disztinkciója nyomán sikerült a *Korunk*nak megtalálnia a Gusti-féle nemzetmegismerő célkitűzésekben a sajátosan polgári – inkább kispolgári – gyökereket, s ezek viszonylag pozitív politikai kivetülését: a nép felé forduló demokratizmust. A kispolgár és a nép közötti viszony marxista értékelése bemutatta ennek a demokratizmusnak oksági meghatározottságát: a kispolgár léte az ellentétes osztályok irányában biztosított koncesszióktól függ, reformizmusa azért közelíti a néphez, mert fennmaradásához – s reformtörekvéseinek érvényesítéséhez – szüksége van az ilyen támasztékra. A társadalomtudomány szférájába áthelyezve ezt a korrelációt: a kispolgári társadalmi gyökerű társadalomkutató saját létét a néppel kiépített kapcsolatainak köszönheti, így fő kutatási tárgya nyilván a nép.

A nép iránti vonzalom, a népelet megismerésének vágya meghatározta azt, hogy a Gusti-kör a lényegében közös ideológiai-politikai kereten, a parasztállamot igenlő ideológián belül a polgárság baloldali tudományos mozgalmaként mutatkozzék meg.¹² Ez a polgári-baloldali beállítottság nyilván fasizmusellenességet, avagy enyhébb formában a fasizmustól való elkülönülést jelentette (bár nem tagadhatjuk, hogy az iskola egyik-másik tagja nem határolódott el a rasszista teóriától), s ennek a kiemelése a Gusti-hatás, s ezen keresztül a nemzetiségi önismeret tekintetében sem volt közömbös. A fasizmussal ösztönö-

sen szembe forduló, társadalmi érdeklődésű magyar szakemberek számára vonzerőt jelentett annak a föl ismerése, hogy a monografikus falu-irányulást politikai meggyőződéssel összhangban követhetik.

A konkrét társadalomkutatást végző magyar szociográfusok körében rokonszenvesnek tűnt az a pozitívum is, amelyet a *Korunk* Gusti kapcsán elismerően állapított meg: nem a valóságról szóló elméleteket keresi, hanem magát a valóságot, „az elméleteket csak mint lehetőségeket veti föl, amelyeknek végleges és egyetlen bizonyítéka kizárólag a tény”.¹³ Igaz, egyesek ezen fölbuzdulva a teória szükségtelenségét kerekítették ki ebből, s a Gusti-féle tényelsődlegesség így könnyen a dilettantizmus melegágyává vált, akadt elméletileg föl nem készült magyar értelmiségi is, aki falufelméréssel próbálkozott. A *Korunk* nemcsak azt hangoztatta, hogy az elméletet *csak akkor* kell elfogadni, ha a tényellenőrzés igazolja – ez volt Gusti meggyőződése –, hanem azt is, hogy az elméletet *el kell fogadni*, ha a tények igazolják. Így a magyar falukutatásban gátat akart emelni a szűk empirizmusnak, s egy és ugyanazon időben az elméletieskedő szociológizálásnak.

A falusegítő munka elismerő-kritikai méltatása a *Korunkban* intő szó volt a magyar falut felemelni akaró Gusti-követők felé. A monografisták szervezett falupatronálási akcióiban sok volt a követendő példás elem; vonatkozik ez arra a rövid periódusra is, amikor a faluszolgálat törvényesítése minden értelmiségi fiatal falumunkára kötelezett. Eltekintve attól, hogy a „serviciul social”-nak nevezett törvényes keretbe számos megkérdőjelezendő törekvés beleférhetett, az értelmiségi ifjúság kötelező bevonása a gyakorlati falumunkába kétségtelenül hasznosnak bizonyult.¹⁴

A falu kulturális-szellemi életének föllendítését szolgáló munkálkodásnak azonban volt egy ingtag pontja. Miként azt Gáll Ernő kimutatta, a Gusti-felfogás szerint a román gazdasági-kulturális-közigazgatási rend nem áll összhangban a román földművelő-pásztorokó nép életvitelével, s ebben a kettősségben Gustiék a bajok forrását abban keresték, hogy a tőkés viszonyok térhódítása, valamint a mesterséges városi kultúra, elsorvasztja az egyedüli értéket képviselő ősi népi műveltséget.¹⁵

E levezetésben benne volt a monografista mozgalom egyik dilemmája: ha a cél a falu ősi kultúrártékeinek

érintetlen konzerválása, s ha ehhez feltétel az, hogy a kapitalista termelési és politikai viszonyok ne törjenek be a faluba, akkor megoldhatatlan kettősség keletkezik: őrizzük meg az ősi művelődési értékeket akár azon az áron is, hogy megakadályozzuk a természetes társadalomfejlődés eredményeinek behatolását a parasztság körébe; vagy fejlesszük a falut a maga ellentmondásosságában a magasabb termelési formát jelentő tőkés viszonyok térhódításának megfelelően, még ha az addig zártságában önmagába néző parasztság – a kitekintés eredményeként – föl is adja művelődési értékeinek némelyikét.

Persze ez a dilemma csak a fölnagyítás és kiélezés eredményeként mutatkozott ilyen kilátástalannak. A földuzzasztás fő összetevője az az elképzelés volt, mely szerint a történelmi viszonyok megváltozása, az új létkörülmények természetszerű módosító hatása föltétlenül rombolólag hat a paraszti értékekre, tehát egyedül a külső behatásoktól történő teljes izoláltság volna minden érték megőrzésének feltétele. Ebben a föltételezésben a történelmietlenség és az idealizálás egyaránt megtalálható, egyrészt csakis gondolatilag kiképzett, de a valóságban nem létező ideális állapot lehet az, amikor hosszú századokon át minden külső hatástól elszigetelődve megmaradnak ugyanazok a változatlan értékek (nyilván az absztrakciók megalkotta ilyen ideális állapot, még ha létezne is, akkor sem lenne ténylegesen eszményi, hiszen minden rajtunk kívüli érték iránti fogékonyság hiányát jelentené), másrészt az érték-folytonosságnak ez az abszolutizálása mint feltételezés eltekint attól, hogy a népi alkotások bizonyos történelmi körülményekbe beágyazva keletkeznek és léteznek, az új hatások asszimilálásával kialakult helyzetben továbbra is a régi viszonyok visszfényeként maradnak megbecsülendő kincsnek, tehát a tőkés relációk térhódítása önműködően nem tünteti el őket. Vagyis a hiteles népi alkotásokat nincs miért féltetni a külső hatásoktól, megőrzésünknek nem feltétele a mindentől elzárkózó önkonzerváló magatartás.

A tudományos társadalomszemlélet birtokában értékelő *Korunk* meglátta a Gusti-féle faluműveltséget-ápoló ügybuzgalomban az itt jelzett visszásságot, érvelése mint figyelmeztetés az elkerülendő veszélyre, a magyar falu művelődési javainak föltárásával foglalkozó szakemberekhez is szólt. Jól példázhatjuk ezt a segítően-kritikai magatartásformát egy apróságnak tűnő esettel: a *Socio-*

logie Românească 1936 novemberi számában Dumitru Imbrescu egy új népballadahősről, Pătru Mantu alakjáról írt, aki a ballada szerint az első világháború után, tehát merőben új társadalmi környezetben élte a régi szegénylegények életét. Bányai Imre a *Korunkban* fölhívta a figyelmet arra, hogy a ballada-fölfedező „nem mindenben értette meg a felfedezett balladát. Számára a mai betyárvilág csupán útonállás”.¹⁶ A Gusti-monográfus – a történelmietlenség bűnében – értetlenül állt a magateremtette dilemma előtt: csendőri körözőlevél és a hősiesség sehogy sem fér össze, s a nép megmagyarázhatatlan tévedésének tartotta azt, hogy a „hajdukok” mintájára feldicsőített egy büntetőjogilag felelősségre vonható személyt. A *Korunk*-cikkíró (és a Korvin Sándor fordításában közölt egyik ballada) meggyőzhette az olvasókat arról, hogy „a megváltozott történeti és társadalmi környezet ős-új jelenségéről” van szó, a népi művelődési kincsek nem úgy permanentizálódnak, hogy történelmi változásokat nem szenvedve a maguk tisztaságában, kincsesládába zárva tartják őket örök mozdulatlanságukban, minden külső hatástól légmentesen elzárva. Ez az értékelés a parasztság kulturális életét föllendíteni kívánó faluszolgálat előremutató feladataira nézve is tanulságos volt, mind a román, mind a magyar szociográfiai tevékenységben szükségképpen helyet kapó folklórkutatásban és népművészet-megőrző munkálkodásban.

Mindent összevetve: a történelmi materialista társadalomszemléletet valló román és magyar baloldali sajtó az önszemlélet Gusti-i változatát alapvető pontjaiban bírálható, de továbbgondolva fölhasználható elméletnek és módszernek tartotta, a hasznosítás feltételeként azonban a meghaladást jelölte meg.¹⁷ Vonatkozott ez a politikai alkalmazhatóság értelmében fölfogott meghaladásra is: „Ha a monografikus kutatás elérte célját – írta Bányai Imre a *Korunkban* –, s a szociológiát mint tárgyilagos tiszta tudományt megteremtette, akkor tudományos megalapozást nyújt a politikának is”.¹⁸

b. Önismerő előzmények – szociológiai kitekintés

A meghaladva-fölhasználás a magyar baloldali publikációkban föltételezte azt, hogy a Gusti-szentenciát, miszerint a szociológia vagy monografikus lesz, vagy nem

létezhetik, nem lehetett aláírni, s a nemzetiségi szociográfiában a bukaresti iskola tapasztalatait csakis a tágabb szociológiai kitekintés egyik elemeként fogadhatták el. A *Korunk* társadalomszemléletét éppen ez a széles látóhatár jellemezte. A nemzetiségi önszemléletnek nem lehetett kizárólagos módszere a monografikus eljárás egyrészt azért, mert a Gusti-féle mozgalommal párhuzamosan vagy még azt megelőzően létezett a hazai magyar szociográfiának is követendő hagyománya, másrészt a *Korunk* súlyt helyezett a szociológia nemzetközileg elismert nagyjainak kritikai hasznosítására, továbbá harmadsorban a bukaresti iskola működésével egyidőben a szomszédos népek körében folyó (a már említett visszakapcsolásos viszonyban álló) szociográfiai tényirodalom leszűrt tanulságait szintén figyelembe kellett venni. Ily módon a hazai önvizsgálat elméleti-gyakorlati gyökerei szerteágazóbbak voltak, semmint hogy ezt a magunk felé fordított szociológiát egyszerűen Gusti-követésnek lehetne nevezni. Persze mindezen források közül a legbővizűbb mégis csak a monografikus iskola maradt.

Ami az előzményeket illeti, e tekintetben a szálak igen messze nyúlnak. Ha el is tekintünk a *Huszádik Század* című folyóirat köré csoportosult számos szociológus útegyengető munkásságától, a monográfia-szerkesztés századfordulós gazdag előzményeitől, semmiképpen nem hagyhatjuk figyelmen kívül Braun Róbertet vagy Aradi Viktort, akiket a baloldali sajtó mindig követésre méltó ihletforrásként tisztelt. Braun Róbert úttörő munkásságának oroszánrészre volt abban, hogy a Jászi köré főlárkózó szociológusok lapján, a *Huszádik Századon* belül a történelmi materializmus fő orientációjává válják, s éppen ezért a *Korunk*, de nem kevésbé a román baloldali sajtó nagyra értékelte a Marosvásárhelyen letelepedett tanár szociográfiai munkásságát. Az 1908–1909 között gyűjtött bőséges anyag alapján megírt tanulmánya – *Adatok a vidék munkásságának életéhez* címen¹⁹ – példát adott arra, miként lehet kérdőíves szociográfiával, s a valósággal kiépített közvetlen kapcsolatban (közel 300 munkáscsaládot személyesen látogatott meg) hű képet festeni korunk fő társadalmi erejének, a proletariátusnak életviszonyairól. A Braun Róbert-féle kutatási módszert méltán nevezte a *Korunk* a „falukutatások előfutárának”, hiszen eljárás módja nem kötődött egy bizonyos létközeghez, ugyanolyan hatékonysággal érvényesíteni lehetett a pa-

rasztság körében is. Közte és a Gustiért lelkesedő későbbi falukutatók között tehát akár az egyenesvonalúság is kimutatható, annál inkább, mert a *Huszadik Századosok* ugyanazt az utat akarták járni, mint a monografisták: „Jászi Oszkártól Braun Róbertig ezek a magyar szociológusok – írta Turnovszky Sándor – egytől egyig a tudományt akarták bevonni a politikába”.²⁰ A tudományos szociológiára alapozott állampolitika mindkét csoportosulás közös óhaja volt. Nem véletlen, hogy a *Societatea de mâine* a Braun Róbertről írt nekrológban éppen a románok és magyarok közötti hídteremtésben szerzett érdemeit emelte ki.²¹ A kiváló szociológus előfutár-szerpét a hazai magyar szociográfiai önismerésben az is fokozza, hogy – a *Korunk* elismerő értékelésének (és a valóságnak) megfelelően – a nemzeti kérdésnek még Jászinál is nagyobb területét átfogó értelmezője volt, s ebben a minőségében közvetlenül hathatott a nemzetiségi státusz szociológiai megvilágításának módozataira.

Aradi Viktor az időközelség miatt még inkább előkészítője lehetett a harmincas évektől kezdve kibontakozó szociográfiai magyarságvizsgálatnak. Hiszen ő volt az első hazai magyar szociográfus, aki a húszas években Gustitól függetlenül, de mondandójában-céljában vele egybehangzóan falufölmérést végzett. S ha Aradit mégis ebben a vonatkozásban *előkészítő* munkássága miatt értékeljük, történik ez azért, mert az, amit a húszas években szociográfusként végzett, még nem nemzetiségismeret volt, hanem ehhez mérten csak előzmény, ugyanis elsősorban a Mócvidék román lakosságának szociográfiai bemutatására törekedett, részletkutatásaival megelőzve a nemzetismeret tudományaként induló Gusti-felméréseket.

A mócok életéről 1926-ban készített szociográfiai tanulmánya méltán nevezhető akár modellnek is arra nézve, miként kell a tudományos társadalomszemléleti alapvetés előnyeit fölhasználva, az adatgazdagság mögött a társadalmi vektoriális mozgást észlelve, föltárni, nem a fényképszerűen megmerevedett, hanem a dinamikus strukturáltságban levő társadalomkeresztmetszetet.²² Aradi maradandó érdeme, hogy a gazdasági viszonyoknak elsődlegesen fontos szerepet tulajdonított ebben a mócokat megéleveníítő szociográfiai helyzetképben, kár, hogy például szolgálható minta-tanulmányát e tekintetben a magyar falufölmérő szociográfusok igen kis mértékben követték, inkább engedtek a Gusti-hatásnak, s a gazdasági reláció-

kat – a paralellizmus elvének megfelelően – nem tartot-
ták meghatározónak, ritkán helyezték a szociográfiai falu-
kutatás gyűjtőpontjába.

Aradi nemcsak gyakorlati példáját adta annak, mit
jelent a történelmi materialista alapállás a faluszociológiá-
ban, hanem ugyanakkor általános módszertani elemzések
formájában leírta az általa legmegfelelőbbnek tartott el-
járásokat. Ezek sokban rokoníthatók a Gustiéival, bár
tőlük függetlenül jelentek meg, inkább csak a párhuzam-
osság, sőt az anticipálás formájában viszonyulnak a mo-
nografikus módszerhez. A szociológiai kutatások módoza-
tát s a szerinte alkalmazható egymásutániságot elemző
írásában²³ igen megszívlelendő megállapításokat találunk,
olyanokat, amelyek – mutatis mutandis – akár nap-
jainkban is érvényesíthetők. Csupán csak föl sorolássze-
rűen jelezzünk néhány ilyen kutatás-módszertani vezérel-
vet: a tényezők párhuzamosságának (Gustinál használt)
tézise helyett a *kölcsönhatás* fogalmával kell dolgozni,
ami föltételezi azt, hogy a vizsgálat tárgyában – legyen
bármilyen közösség a maga történetiségében és szerkeze-
tében – az egymást-determináltság jelenségét kell ku-
tatni; a ható tényezők – gazdaságföldrajzi adottságok,
népesség stb. – között különbséget kell tenni aszerint,
hogy melyik milyen természetű befolyást gyakorol az élet-
körülményekre, tehát el kell kerülni az egyszintre helye-
zést, figyelembe kell venni az áttételeket, ugyanis az egy-
mást módosító faktorok gyakran közvetítőkön keresztül
hatnak, s ezeknek a közbeékelte láncszemeknek nagy jelen-
tőségük lehet (így például a gazdaságföldrajzi helyzet és
a népesség alakulása közé beépül a politikai hatalom mi-
lyensége mint közvetítő, de mint a meghatározottságban
részt vevő elem); a kutatásban a meghatározottsági ré-
tegek egymásra épültségének szem előtt tartásával kell
haladni a „felsőbb szférák”, a kulturális élet, hagyomá-
nyok stb. felé, meglátva azt, hogy visszahatás is létezik
(például a babonás hiedelmek nemcsak eredmények, ha-
nem ható – visszaható – tényezők) és így tovább. Az
Aradi-féle metodológiai megfontolásokban talán egyedül a
„minden csepp vízben benne van a Víz minden sajátossága”
elgondolást lehetne kételkedéssel fogadni, szerinte ugyanis
„bármely apró gazdaságföldrajzi egység alapos felkuta-
tása ... hű tükörképét adja a nagyobb egységek társas
szervezetének is”.²⁴

A *Jövő Társadalmában* majd a *Huszonegyedik Század* című folytatásában megjelent szociológiai-szociográfiai írások a tényleges magyar népeletkutatás egyik fontos előzményének számítanak nálunk azért is, mert – az Aradnál már látott mőcvilág-bemutatáson és módszertani útmutatáson túlmenően – itt hívták föl a figyelmet először arra, hogy a román mintára magyarul is el kell kezdeni az adatgyűjtést és földolgozást, sőt e lelkesítő bátorítást meghaladva ezek a közlési keretek hozták nyilvánosságra azt, hogy az első ilyen szakszerű vizsgálat meg is kezdődött. Turnovszky Sándor vállalkozásáról van szó, aki hozzákezdett ahhoz, hogy a megváltozott körülmények között újra elvégezze Braun Róbert felmérését a marosvásárhelyi munkáskörnyezetben. A tudományos társadalomszemléletet érvényesítő folyóirat – s többek között éppen Turnovszky Sándor – hangsúlyozta, hogy a társadalmi valóságkutatásnak „megvan a jól kidolgozott módszertana, elméleti tudománya, a szociográfia”,²⁵ a probléma tehát nem az, hogy mi magunk készítsünk házihasználatra elméleti-módszertani megfigyelő eszközöket, hanem hogy nemzetközi kitekintéssel megismerjük és a mi testünkre szabva hasznosítsuk az egyetemes szociológiai-szociográfiai irodalmat. Még az európai kontinenst is meghaladó ilyen asszimiláló törekvésnek vált hívévé a *Korunk*, amely e tekintetben is átvette a szót A *Jövő Társadalmától* és a *Huszonegyedik Századtól*.

Az általános szociológiai elméletek és a konkrét felmérő szociográfiai napi-tevékenység között nyilván házárdjáték lenne valamilyen egyenes vonalú kapcsolatot teremteni. Az viszont tény, hogy a többnyire szociológiai műveltséggel rendelkező terepmunkások gyakorlati munkamódszereit, értékelő általánosításait nem lehetett kivonni annak a hatása alól, amit a klasszikus és divatos szociológiai elméletekből esetleg csak társadalomtudományi műveltségük szélesítése érdekében magukba szívtak. Ebben a kontextusban az a tény, hogy a *Korunk* a marxista társadalomfelfogás kritikai nézőpontjából bemutatta az általános szociológiai doktrínák egyikét-másikat, sőt esetenként explicite összevetette a marxi történelmi materializmussal, minden távolsága ellenére közvetett hatást gyakorolt az itt folyó konkrét tényföltáró, -magyarázó szociográfiára. Annál inkább, mert így kerülő úton is megteremtődött a kapcsolat: a javarészt Guszti-befolyásra megindított önelemzés ezekben a szociológiai hori-

zont-tágító írásokban megtalálhatta a monografikus iskola távoli rokonainak, esetleg bevallott ihletőinek értékelését is.²⁶

Szabó Imre jogszociológiai elmélkedései mellett első-sorban Hort Dezső messzenéző szociológiai tájékoztatói jelentettek amolyan többszörös áttételű elméleti mozgatót a hazai magyar szociográfia irányában.²⁷ Hort a nemzetközi klasszikus és kortárs szociológiai irodalomból azt az áramlatot karolta föl előszeretettel, amely a társadalmi meghatározottságot elfogadva nem merült el az elvont társadalombölcseleti elmélkedésekben, hanem a társadalomalakulás törvényszerűségeire összpontosította a figyelmét, s a determináltságot a *fejlődés* törvényszerűségének fogta föl. A társadalmi determinizmust igenlő szociológusok körén belül természetesen éles határvonalak húzódtak. Hort érdeme volt egyebek között, hogy a rokonításon belül ezeket az alapvető különbségeket is kitapintotta. Így került aztán Vico vagy Comte a társadalomfejlődés törvényszerűségét elismerő minőségében Marx mellé, de csak *mellé*, hiszen a *Korunk* szerzője elevenen érzékelte a marxizmus társadalomdetermináltság-tézisének minőségileg új jellegét.

Hort általános szociológiai kitekintését becsülhetjük azért is, mert igyekezett eloszlatni minden olyan tévhitet, miszerint a marxista társadalomlátás kizárná az eszmei hajtóerőket. A szerző mély igazságot mondott ki amikor megállapította: Marx „*nem szellemtagadó*. Sem a társadalom egyetemes szellemi alapját nem hagyja figyelmen kívül, sem azt a hatást, amit a szociális életnyilvánulások »elvont-szellemi«, vagy »tisztá-szellemi« formái gyakorolnak”²⁸ meggondolkozathatta azokat a Marxot csak másodkézből, rágalmozón keresztül ismerő szociográfusokat, akik éppen a népelet lelkeségét-szellemiségét „elhanyagoló” látásmód miatt tartották alkalmatlannak a történelmi materializmust konkrét vizsgálódások ösztönzésére. A *Korunk*-szerző ugyanakkor kiemelte, hogy a szellemiség marxi megítélése gyökeresen különbözik a vicoi vagy comtei szellemiség-determináltság téziséétől, „a marxizmusban megjelenik a vicoi és comtei nézőponton túl az új heurisztikus erejű meglátás is – az nevezetesen, hogy a társadalmi épületnek és időnkénti földrengésszerű konvulzióinak egyképp a javak termelési és elosztási módjában van az alapja, a «reális bázisa»”.²⁹

Az ilyen elméleti eszmefuttatás, amely a klasszikus szociológiában járatosak számára ismert kifejezésmódban adta vissza a marxi fordulat lényegét („csak Marxnál emelkedik az isteni gondviselés s a szükségszerű természetesség *emberi feladattá, tudatos tetté...*”³⁰), adott esetben akár a comteianusok, hegelianusok szája íze szerint megfogalmazva – „a gondolkodás, a szellemi erő már elérte legmagasabb fokát a pozitivitásban: már képes a Társadalom kutatására, a szociális Létezés és Levés törvényszerűségeinek megpillantására is”³¹ – a maga eszközeivel ugyancsak a társadalmi valóság konkrét-szociológiai megismerésének nyújtott segédkezet, ugyanakkor lényeges elméleti fogódzót adott a teoretikus szociológiától a praktikus szociográfia felé közeledő társadalomkutatóknak.

Az általános szociológiai műveltség elsajátítása, a valóságmegismerés, s a szerzett ismereteknek megfelelő cselekvés – íme ez az a csatorna, amelyen át a szociológiai irodalom beletorkolt a gyakorlatba. Az előzetes ismeret, a szociológiai ismeretszerzés és a megismert lét megváltoztatásának Gustinál is jól körülhatárolt egyenesvonalúsága nyilván nem a hazai valóság specifikumának szüleménye, ugyanilyen élességgel jelentkezett a hasonló problémákkal küszködő szomszédos országokban, így Magyarországon is. Az analóg helyzet, az egymást befolyásolás körülményei között, az egymástól tanulás katalizátorává vált, olyannyira, hogy a romániai és a magyarországi szociográfiai vagy valóságirodalom egyes vonatkozásokban egymáshoz viszonyított eszmeforrásnak mondható. A *Korunk* kivette részét abban, hogy a monografikus iskola eszméitől is befolyásolt magyarországi valóságirodalom a tudományos társadalomszemlélet kritikai-értékelő szűrőjén keresztül tanulságossá váljék a hazai szociográfusok számára, mind sikereinek, mind pedig elcsúszásainak megértése révén. Ehhez nagymértékben hozzájárult az is, hogy esetenként maguk a tényirodalom magyarországi művelői értékelték – ha kellett önkritikai súllyal – saját munkásságukat a lapban. Ebből még inkább kiderült, mennyire közös ten-nivalók és problémák léteztek azon a bizonyos, a megismeréstől a megváltoztatásig vezető pályán.

A hazai magyar szociológusok nagyjából ugyanazokkal a dilemmákkal, nehézségekkel küzdöttek, mint amelyeket a magyarországi szociográfiai irodalom oly érzékletesen észlelt. Ilyen volt a fölkészültség és a falumegismerő akará-s, a megismerés és a segítség, a segítőkészség és a tény-

leges segítség lehetősége közötti viszony. Mindezt összekuszálta az, hogy a kompetencia e relációhálózatban részt vevő tagok oldalán különböző módon oszlott meg: akikben élt a segítő szándék, azok az általános szociológiai kultúra hiányában nem mindig rendelkeztek kellő tekintéllyel a megismerésben; a megismerő alanyok nem voltak illetékesek a megváltoztatásban (nem rendelkeztek azzal az anyagi lehetőséggel, hogy ők maguk változtassanak); akik viszont kompetensek voltak a társadalomváltoztatásban – a hivatalos vezetők – elhatárolták magukat a fölkínált ismeretek gyakorlati hasznosításától és így tovább. Különösképpen tanulságos volt a politikai beállítottságtól függő aktivitáskényszer és a szociográfiai megismerés, illetve annak valóság-megváltoztatást szolgáló folytatása közötti kapcsolat.

Veres Péter a politikumtól elindulva vezette le a szociográfiai mozgalmat, mégpedig oly módon, hogy a különböző jelszavakkal folytatott politizálás a fiatalok körében eredménytelennek bizonyult, a mindenáron cselekedni akaró ifjak – látván, hogy hatékony politikai cselekvésre nem futja erejükből – a „mégis-tenniakarást” a megismerés és ezen keresztül a tett irányában akarták érvényesíteni.³² A feszültség azonban ezzel nem oldódott föl, hiszen a jelzett kompetencia-megosztás eredményeként, s mivel a hivatalos politikai irányítás nem volt hajlandó a fölmutatott „tényálláson” segíteni, maradt a ténylegesen megváltoztató tett hiányának kielégítetlen állapota.³³

A hazai magyar önismereti szociográfia figyelmeztetést olvashatott ki ebből: mindaddig, amíg a politikai gépezet azok kezében van, akiknek nem érdekük gyökeresen változtatni az adatszerűen föltárt valósághelyzetet, a szociográfia művelése nem fog együttjárni a mélyreható politikai reformokban konkretizálódó reális javítás fölötti megelégedettséggel. S ennek a hiányérzetnek a tudatosodása és előre vetítése az erkölcsileg-politikailag erős emberekben nem az „amúgy is mindegy” lemondásához, hanem a „csak azért is” tiszteletre méltó csökönységéhez vezetett.

A tényleges eredményekbe átváltó cselekvés hiányában a faluföltáró magyarországi tényirodalom művelőinek egy része megmaradt a reformokat sürgető vészkiáltások, felhívások, jobb belátásra fölszólító ösztönzések körén belül. A *Korunkban* tisztelhetjük azt, hogy föltárta ebben a belső ellentmondást, azt, hogy ez a népmentés nem kö-

vetkezetesen végigvitt magatartásformát fed. Robotos Imre világosan kimondta a szót: „megmaradni azon az eszmei sikon, amit a latifundiumok birtokosai is magukénak vallanak – és szolgálni egyidőben a népet – ez nem volt lehetséges még a falukutatók számára sem”.³⁴ Itt van tehát a dolgok veleje, amit a marxista világszemléletű folyóirat a magyarországi falumunkából mint tanulságot a hazai magyar falumunkások felé figyelmeztetésként közvetített: a régi ideológiához kötődve nincs következetes társadalomismerő s a legkevésbé társadalomváltoztató népszolgálat.

A társadalomformálás távlataitól nagyrészt megfosztott szociográfiai tevékenység nem egyszer beleveszett a maga üresjáratúságába, s mintegy beletörődve a valóság-változtatás felé mutató út eltorlaszolásába, saját maga létformájának megtagadásához jutott el. A szociográfia létformája: az egyediségig vitt konkrétság; e létforma megtagadása: az absztrakt-általánosság.

A *Korunk* vészjelzést adott le ebben az irányban is, s ez megint csak több volt, mint a szociográfiába oltott magyarországi irodalom értékelése, hiszen a magunk számára levonható tanulságot is tartalmazta. Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság*-a adott alkalmat arra, hogy az agyonkonkretizált szociográfiától a szociográfia megtagadásához tett lépést jellemezni lehessen. Gaál Gábor – annak ellenére, hogy becsülte e munkát – kemény szavakat használt, eladdig, hogy Szabó Zoltán könyvét „egy műfaj – sírfeliratá”-nak nevezte. S ha a *Korunk* főszerkesztőjének nem is volt igaza a „sírfelirat” tekintetében, hiszen Illyés Gyula, Erdei Ferenc és mások munkái ezt követően jelentek meg s váltottak ki döbbenetes hatást, abban egyetértünk vele, hogy a szociográfiának ez a formája elakadt, a zsákutcába jutás fenyegette, „beletorkollt oda, ahol az íróasztal-szociológia tart, az elvont, általános társadalomrajzba, amit pedig a szociográfus szükségszerűen tagad”.³⁵

A veszély reális volt hazai környezetben is. A két véglet – a békeperspektíva, a tényecskékkel egymagasságból láttatott egész, és a madártávlat, a felülnézetnek az a formája, amelyben az elvont-általánosság eltakarta még a tények körvonalait is – ott kísértett az önmagunkat tükröző szociográfiai-szociológiai irodalomban. Az elefántcsonttoronyba zárkózó felülnézet-szociológiának a művelése nyilván nem mindig egyszerűen a szociológus alkatának,

szubjektív beállítottságának, hanem ugyanakkor a korviszonyoknak a következménye is volt. Olyan társadalmi körülmények között, amikor a tudományos terepmunka állami támogatásáról még csak álmodni sem lehetett, sőt csak a hatóságok obstrukcióját legyőzve lehetett nagy áldozatok árán folytatni, s amikor viszont az íróasztal melletti szociológizálást semmi sem akadályozta, egyesek számára ez utóbbi út könnyebben járható volt.

A *Korunk* tehát kortünetet jelzett, s nem egyszerűen egy folyóirat álláspontjaként, hanem a köztudatban is keringő ellentmondás formájában mutatta be a konkrét szociográfia és az elvont társadalomtükörzés viszonyát. Megoldásjavaslata, amely szerint az általános társadalomszemlélet partikularitásaként kell kezelni a szociográfiát, szintén nem viselte magán a kizárólagosság bélyegét, hiszen a folyóiraton kívül mások is hasonló következtetésekhez jutottak, sőt a gyakorlatban is alkalmazták ezt az elvet. Egyedül csak ez jelenthetett biztosítékot egyfelől az íróasztal-szociológia tényektől eltekintő fellegjárása, másfelől az elmélettől borzadó prakticista-ténykutató szociografizálás ellen.

A szociográfia és az általános társadalomelméleti szociológia közötti egymásfeltételezés viszonyát – a marxista meggyőződés és a csehszlovákiai gyakorlati tapasztalatok alapján – Jócsik Lajos fogalmazta meg túlfeszítettségnek tűnő élességgel: „a szociográfia nem külön tudomány”,³⁶ s ebben a megszövegezésben a legkevésbé sem a szociográfia lebecsülése, hanem a társadalomelmélet felé közvetítő funkciója domborodott ki. Az önálló tudományként felfogott szociográfia ugyanis a maga képzelt autonómiáját könnyen a társadalombölcseleti továbbvitel előli elzárkózásra használhatta föl, ami tulajdonképpen az elmélet és a gyakorlat különválasztását eredményezhette volna. Jócsik tanulmányának tisztázó értékét fokozta az, hogy a gyakorlati szociográfia és az elméleti szociológia közötti viszonyt, a társadalmi gyökerek föltárásával, az osztályviszonyulás keresztmetszetében, s ugyanakkor a maga dinamikájában ábrázolta. Már magának a szociográfiának a megjelenését is konkrét társadalmi szükségletből származtatta – a mezőgazdasági termelés belső ellentmondásossága, az ipari és mezőgazdasági termelés ellentétessége, az „agrár-olló” stb. vezetett el a Gusti-elmélettel és -gyakorlattal rokon *rural sociology* kidolgozásához – a szociográfia önállósítására fordított igyekezetben pe-

dig a polgári szociológia védekezési reflexét látta, éppen a távolabbi társadalmi konklúziókkal szemben.

A *Korunk* csehszlovákiai szerzőjének írásai fontos üzenetet továbbítottak a hazai hasonló szociográfiai mozgalom felé: „nincs társadalomtudomány történetfilozófia nélkül és nincs (természetesen tudományos) szociográfia sem történelemfilozófia nélkül”³⁷, „a szociográfia termékeny kapcsolatot teremt a társadalmi valóság és a társadalomtudományi kutatás között”.³⁸ A konkrét terepmunkát a társadalomtudományi általánosítások ugródeszkájának felfogva lehetőség nyílt arra, hogy a Gusti által oly nagyra becsült indukció segítségével az elszigeteltnek tűnő tényektől a magasabb szintézis felé lehessen haladni.³⁹ A *Sarlók* végezte szociográfiai tevékenységbe ez tudatosított elvként fölszívódott, így a hazai *Sarló*-hatás – a gyakorlati eredmények megismerése mellett – a szociográfiai kutatás perspektíváinak kitágítására is figyelmeztetett.

A társadalomelméleti látásmód jelentősége mint igazolt igazság, átszötte a *Sarlók* konkrét önmegismerő munkásságát, illetve a reakció oldaláról ellenük irányuló gáncskodást elvszerűen visszaverő *Korunk*-cikkekét is. A *Sarló* felé áradó rokonszenv a közös célirányosság felismeréséből eredt, a csehszlovákiai magyarság e baloldali csoportosulása ugyanis az ottani magyar művelődés elé ugyanazt az öntükröző feladatot tűzte ki, mint a Gusti-féle önismerő szociológiáért lelkesedő hazai magyar szociográfus-gárda.⁴⁰

E szimpátia-viszony jelenlétében az, ami a sarlósokkal történt, élő figyelmeztetésnek számított nálunk is. Balogh Edgár lényegét kiemelő, tárgyilagosan kritikus élességgel mutatta be, milyen sors vár az önmegismerést a tényyszerűség eszközeivel, s ugyanakkor biztos elméleti alapon szolgáló csoportra, s hova vezet az, ha a leleplezésig menő őszinte szociográfiát fölváltja a statisztikai adatok erdejében eltévedő távolról-megfigyelő, postázott-kérdőíves álszociográfia, a maga ingatag non-teoretikus elképzelésével. Csehszlovákiában ugyanis éppen ez a folyamat ment végbe, a harmincas évek elején virágzó *Sarló*-akciók fényt vetettek a süllyedő életszínvonalra, a kisgazdaságok szétaprózódására, a paraszti adósságok növekedésére, a földönfutók városba szivárgására, a munkanélküli gyári munkások falura telepedésére, a szlávostító iskolapolitikára – egyszóval azokra az életes kérdésekre, amelyek szomorú tényei voltak egy ingadozó társadalmi berendezke-

désnek. A harmincas évek közepén viszont, most már hivatalosan megszervezett keretek között, olyan kutatómód honosodott meg, amely a statisztikusságot a sztatikus szociológus szolgálatába állította, s a közvetlen kapcsolatok – kiszárlások – helyett a bürokratikus papírküldözgetés segítségével akart a számadatokból szociográfiai helyzetképet összerakni.⁴¹

Az analógiák kísértetiesen előrevetítették a becsületes szándékú szociográfia művelőinek sorsát: az uralkodó körök előbb kegyeikbe fogadták őket, majd kegyvesztettek lettek, mert a fennálló politikai hatalom számára bosszantó volt a tények kertelés nélküli bemutatása. Csehszlovákiában, Magyarországon és Romániában lényegileg egyazon irányba terelődött a dolgok menete, csak bizonyos ütemeltolódással. A sarlósok baloldali radikalizmusa hamarabb kiváltotta az államhatalom birtokosai részéről a megtorlást, de az elfojtásnak körmönfontabb formáját használták: magát a szociográfiai diákmozgalmat akarták belekényszeríteni új formába, amelyen belül le lehetett nyesegetni a radikalizmust, tompítani lehetett az életpályát, s amolyan dolgozószoba-szociologizálássá lehetett lefokozni a falujáró lendületet. Magyarországon nyílt kenyértörésre került sor: az uralkodó körök a magyar falukutatókat egyszerűen kitagadták.⁴² Nálunk szerencsésebb volt a helyzet, mert a nemzetmegismerő tudomány patrónusa európai súlyú szaktekintély volt, aki hosszú időn keresztül az államvezetés anyagi támogatását élvezve végezte a nagyszabású felméréseket. De Gusti is kegyvesztett lett, s ezzel együtt – jóval később ugyan, akkor, amikor már a világháború miatt nagyobb méretű társadalmi elemzésre amúgy sem lehetett különösebb energiákat fordítani – a szociográfia felső támogatás nélkül maradt.

A *Korunknak* köszönhető, hogy a csehszlovákiai és magyarországi rokon-mozgalmak érdemi bemutatásával előre jelezte a várható perspektívát, nem félemlítette meg, de figyelmeztette a hazai szociográfusokat a veszélyre.

c. **A nemzetiség-szociográfia és a Korunk**

A *Korunkban* meghirdetett tudományos társadalomfelfogás a hazai magyar szociográfiában a nemesfém és a salak megkülönböztetésére szolgáló objektív értékmérővé

vált, s figyelmeztető irányjelző, kritikai-értékelő funkciójával az igazi cél – a valósághű nemzetiségi önismeret – felé irányította az öntükröző valóságírodalmat.

A lap e törekvésében nem tekinthetünk el a történetiségtől, attól, hogy a tárgyalt évtized melyik szakaszában jelentkezett ilyen vagy olyan módon a reflektálás a nemzetiségszociológiára. Tulajdonképpen két folyamat történetiségéről van itt szó: egyfelől a falu felé fordulásban, másfelől a folyóirat orientációjában jelentkező módosulásokról. A szélesebb értelmiségi rétegek falu iránti érdeklődésének kezdeti szakaszában – a harmincas évek elején –, amikor a Gusti-eredmények még nem hatottak iránytmutatóan, a „faluzásban” sok volt a romantikus hév, a segítő szándékkal azonban nem állt arányban a tudományosság, a paraszti élet megismerésének tudományos módszereit pedig még homály fedte. A *Korunk* viszont még nem érkezett el az „érett népfrontiság” szakaszába. Ilyen körülmények között a lap részéről nagyobb mértékben érvényesült az elhatárolás, mint a kapcsolatteremtés. A folyóirat fölemelte szavát a mozgalom „meddősége”, „felszínessége” ellen, s arra buzdított, hogy az elvont és sekélyes faluimádatot tudományos megismerő hasznú, lényegi okokat föltáró, s az ilyen ismeretek birtokában segítőkéssz mozgalommá növezzék. A kritikai él a Gusti-hatást még kellőképpen meg nem emésztő e kezdeti szakaszban főleg abban jelentkezett, hogy jelezte: a rokonszenv irányával baj van, abban a periódusban, amikor a faluzás – a *Korunk* egyik cikkírója szerint – „itt-ott megtartott előadásokból s ezeket lezáró bálókból állott”⁴³, nem annyira a városi értelmiségtől a falu felé áramló együttérzés volt a kapcsolat fő hajtóereje, hanem sokkal inkább az az igyekezet, hogy megnyerjék a parasztság rokonszenvét a városi intelligencia iránt. A folyóirat az *érdekre* igyekezett rávilágítani, arra a nem mindig tudatosult tényre, hogy a kisebbségi értelmiség csak a falura támaszkodva tudja biztosítani fennmaradását. A tény valóban tény volt: a magyar nyelven tanító tanár, tanító, a magyarul prédikáló pap vagy a magyar újságíró nyilván csak akkor juthatott keresethez, ha volt akit magyarul oktathatott, a kinek prédikálhatott vagy újságot írhatott. Márpedig ezt az „akit” elsősorban a falu biztosította. A *Korunk* könyörtelen ironizálással – s a bevallásra kényszerítés céljából

– ostromozta az önzetlenség látszatával takargatott érdekeltséget.

Csakhogyan ez a határozottság félreértésre adott okot. Két dolog között ugyanis különbséget kell tenni: valamely osztály, réteg, csoport kollektív érdekei és a tagjainak mint egyedeknek magatartását motiváló tényezők között. A *Korunk*nak igaza volt az összérdekek kimutatása tekintetében, de ebből a kritikai viszonyulásból még nem derült ki, hogy az egyes egyéneket nem feltétlenül ez a kollektív érdek terelte a falu felé. Az akkor középosztálynak nevezett társadalmi kategóriát tehát a maga egészében jellemezhetette az altruizmus a faluhoz való viszonyában, s ennek ellenére a falura kimenő fiatalok őszinte altruizmussal közeledhettek a parasztsághoz, személy szerint nem kívántak „hasznot húzni” a falumunkából. A csoport-érdek hangsúlyozása e disztinkció nélkül könnyen erkölcsi ítélezéssé válhatott azokkal a *személyekkel* szemben, akiknek erkölcsi feddhetetlenségéhez nem fért kétség, bár az, amit tettek, egyéni szándékaiktól függetlenül valóban a csoport érdekeinek kifejezése volt.

A *Korunk* lesújtó véleményébe így módon szektáriánus íz keveredett, az elhatárolódás a bálozó-kultúrelőadásozó faluzástól általában a falumozgalomtól való elzárkózás hangulatát kerítette a lap köré. Ami pedig személy szerint a faluzókat illeti, az eltaszítás esetenként a *Korunk* potenciális szimpatizánsaitól való elkülönülést jelenthette.

A harmincas évek derekától, pontosabban 1935-től, a Komintern nevezetes kongresszusa után a nemzetiségi faluismereti törekvések és a *Korunk* viszonyában valamelyes módosulás mutatkozott. Ez szintén kétoldalú folyamatosság következménye: egyrészt a nemzetiségi szociográfia kinőtt a gyermekcipőből, túljutott a „vetítógépes előadásokon és csúrdöngölőkön”, másrészt a fasizmus elleni harc nemzetközi szintű stratégiájának és taktikájának ismeretében, a népfront-gondolat szellemében a folyóirat igyekezett úgy elhatárolni, hogy az osztálykeresztmetszet fenntartásával a hídteremtés is érvényesüljön. Tárgyilagos elégedettséggel könyvelték el, hogy az ifjú falukutatók „egyre radikálisabb hangot ütnek meg” (Kovács Katona Jenő). A fenntartás továbbra is abban mutatkozott meg, hogy az ifjúság parasztmentő akciója nem gyökerezik a társadalmi bajok lényegének felismerésében, rendszerint átnéz a bajok okain. Ezek az okok pedig nem mások, mint a tőkés kizsákmányolás, az egyenlőtlen földosztásból szár-

mazó visszásságok, s az a tény, hogy a szétdarabolt parasztbirtokokon a dolgozó parasztság nem tudja fölhasználni a korszerű mezőgazdasági gépeket, s így nem veheti föl a versenyt az olcsó külföldi gabonával. Ugyanakkor előtérbe került egy új ellentmondás, mégpedig a szűk magyar polgári réteg és a falu konfliktusa. Ez a viszony nem annyira a faluismerő-felmérő, hanem inkább a faluhoz politikai szándékkal közeledő kizsákmányoló csoport és a parasztság kapcsolataként mutatkozott meg. A *Korunk* e tekintetben – mivel a népfronti szellemű együttműködés ez irányban aligha volt érvényesíthető – éles körvonalakkal megrajzolta a parasztságban eltartóját kereső politikai vezető arcélét.

Ez a viszony más volt, mint a szociográfiát felkaroló középosztály és annak fő létfeltételét nyújtó földművelő nép kapcsolata. Az értelmiségiekből verbuválódott középrétegek a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük miatt *mindig* abban a helyzetben voltak, hogy leginkább a paraszti tömegek létezése jelentette tevékenységük létközegét. A romániai magyar tőkés réteg viszont a gazdasági válság és az állampolitika következtében *került bele* az „eltartottságot” igénylő helyzetbe. 1929-ben a meginduló gazdasági túltermelési válság s vele párhuzamosan a felemás földosztáskor kapott földek megkaparintására lehetőséget nyújtó intézkedések egyaránt megrendítették mind a tőkét, mind pedig a falusi szegénységet. A harmincas évek eleji konverziós törvények viszont eltörölték a paraszti adósságokat, s a terhek egy részét a magánhitelezők vállára helyezték. Ezzel a falu pillanatnyi lélegzétvételhez jutott, de mindez megnehezítette azt, hogy a tőke kikecmeregjen a válságból. Ez volt tehát az a konkrét gazdasági szituáció, amely a magyar tőkésék számára is kiélezte az „eltartottság” kérdését. Tetézte mindezt az, hogy a tőke birtokosai ebben a megrendült helyzetben is vezetői akartak lenni a falunak.

A *Korunk* – a faji egység mítoszát kipellengérezve – kertelés nélkül s valóságúen jellemezte a magyar tőkésosztálynak a faluhoz és a faluföltáró önismerő szervezkedéshez való viszonyát: a faji együvértartozás illúzióját az erdélyi magyar tőke birtokosai csak amúgy „felszájjal” hirdették, hiszen mindaddig, amíg a misztikus „közös gyökér” csak ködös ideológia volt, nem is merült fel részük-ről kifogás ellene, de amikor az egy-fajúság a szólamok ködfátyla mögül áttevődött a közgazdasági kategóriák te-

rületére, s a „magyar vértestvérem” gazdasági támogatásává konkretizálódott, akkor a romániai magyar tőke birtokosai inkább voltak tőkésék, mint magyarok.⁴⁴

A *Korunk* eszmetisztázó jelentősége abban állt, hogy bemutatta: a falumegismerés minden olyan indítéka, amely az „eltartáshoz” kapcsolódik, merőben hamis ábránd. Egyszerűen azért, mert az erdélyi falu nem önálló gazdasági egység, csakis az együttlakó nemzetiségek gazdasági-szellemi egymásra utaltsága lehet az a központi gondolat, amelyre egy becsületes és önzetlen falumegismerő – kölcsönösen megismerő – tevékenység épülhet. Az más kérdés, hogy ezen belül s az együtt dolgozás, egymásra szorulás tényét nem tagadva, hanem azzal összhangban, bátorítani kell a nép, jelesül a falusi nép arra irányuló munkálkodását, hogy az egészbe szervesülő, de mégis viszonylag különálló elem – a falu – saját sorsának irányítója legyen. A folyóirat azzal, hogy a főként falukutatásként megmutatkozó önszemlélet a társadalmi osztályok erőterébe helyezte, hozzásegítette a szociográfiai felvételeket végző csoportokat, a tényirodalom művelőit ahhoz, hogy jobban megtalálják helyüket az érdek-egybefonódásnak e komplex rendszerében. A faluvizsgálat tudományos jellegének biztosítása elképzelhetetlen volt az ilyen mélységi analízis, a társadalmi háttér érzékeltetése nélkül.

A *Korunk* a népismeretet szolgáló minden szervezkedést egyetlen alapvető szempontnak megfelelően méltott vagy marasztalt el: milyen mértékben felel meg a tudományosság igényének. Balogh Edgár egyik *Korunk*-cikke⁴⁵ éppen e tudományosság szempontjából vette számba az alapvető teendőket a – Gusti terminológiához hasonló kifejezéssel – magyarságtudomány megteremtése érdekében, s körvonalazott számos kutatási tárgyat, így: a magyarság mobilitása, gazdasági vándorlása, kivándorlása, a falusi tömegek növekvő beözönlése városba, új magyar telepek létrejötte Moldvában, Havasalföldön, a székelység szétszóródása, a városi székely „kolóniák” helyzete, a demográfiai, néprajzi vonatkozások stb. Közvetlen célként jelölte meg a kisebbségi kataszter összeállítását, távlatilag pedig egy önálló „székelytudomány” módszertani megalapozását, feladatköreinek tisztázását. Mindezeknek a konkrét önismereti célkitűzéseknek az eléréséhez a fő eszközt a *szociográfiában* kereste, amely a „háború után az új magyar nemzedék reális tájékozódásának szellemi

eszköze lett."⁴⁶ Megszívlelendő volt a szerző arra irányuló javaslata is, hogy „sürgetnünk kell a szociográfia (társadalomrajz) szórványosan megindult erdélyi kísérleteinek egyetemesítését is”.⁴⁷

Az „Erdély felfedezése” jelszóval meghirdetett, munkaprogram-pontosságú felhívás azonban sok vonatkozásban megmaradt a szerző részéről jövő buzdításnak, nem sikerült egységes szervezeti formát találni a különböző keretek között folyó szociográfiai partizánmozgalomnak irányított, egységes mozgalommá történő átalakítására. Az önfelfedező biztatásnak ennek ellenére figyelemre méltó eredménye volt a szociográfiai célkijelölésben és az irodalmi formában művelt önfeltáró szépírás irányában.

A *Korunk*ban egyébként visszatérő motívumként élt a szociográfiai módszerrel végzett felfedező akciók és az irodalmi (esetleg csak újságírói) erényeket csillogtató, nem szaktudományos tájékozódás helyének, szerepének, eredményeinek összevetése. Ha a történetiségében nézzük az eseményeket, akkor megállapíthatjuk, hogy a valóság-be-mutató riportok, cikkek vagy az irodalmi igényességű önismerő írások megelőzték a Gusti-módszerrel vagy más szociográfiai eljárásokkal folytatott statisztikai-kérdőíves hazai magyarságkutatókat. A *Korunk* érdeme, hogy a kizárólagosság igényét feladta, nem állította szembe a két megközelítési módot, nem rangsorolta őket, s amikor a harmincas évek közepe táján amolyan divattá vált a szociografizálás, sohasem állította azt, hogy valamilyen egymásutániság létezne, s a szépírói-újságírói falu- vagy város-tükrözés idejét múlttá vált volna. Mint ahogy a szociológiai ábrázolást sem nevezte az irodalmi tükrözésnél alantasabb foglalatosságnak.

A folyóirat munkatársai mindig fölfigyeltek az írók-újságírók felfedezésszámba menő írásaira – legyenek azok lázadozó riportok vagy nagyobb lélegzetű helyrajzok – sőt köztudott, hogy a szakszociográfia írott vagy íratlan szabályait nem érvényesítő, de mélységesen szociográfiai töltetű, paradigmátikus alkotás, a Böződi György később *Székely bánja* címen megjelent társadalomrajza számára először a *Korunk* biztosított nyomdarteret. Méliusz József egy sor ilyen alkotást elismerően fogadott, főleg a Demeter János szerkesztette *Falvak Népe* leleplező írásait, a minden retusálás nélkül készített faluképeken keresztül mondjuk Kubán Endre kötetben is megjelent riportsorozatáig, az *Ismeretlen Erdély-ig*. Az elismerés mel-

lett nem hiányzott az ilyen irodalmi vagy riport-szociológia gyöngeségeit bemutató kritika sem. Méliusz József például joggal nevezte meghaladásra váró műfajnak a „nyomor-riportot”, amely nem tett többet, mint egyszerűen (a tényeknek megfelelően) a póré valóságában leírt szörnyű sorshelyzeteket, minden okfeltáró és kiütkereső intenció nélkül.⁴⁸

A teljes igazság kedvéért azonban meg kell állapítanunk, hogy főleg Gaál Gábor gondolataként ott keringett a lapban a fenntartás is a – nevezzük így – „tisztá” szociográfiai irodalom potenciális veszélyeivel szemben, de ez elsősorban arra utalt, mivé *nem* szabad torzulnia a szociográfiának. A Gusti-hatásra művelt magyar tudományos szociográfiai munkákban benne polarizálódott a mestertől átörökölt feszültség: a teljességre törekvésben és a teljesség föladásában egyaránt benne rejelő veszély.⁴⁹ A Gaál Gábor-i *Korunk* valahol a sarkok dialektikus összeegyeztetésében – a szintézisben – kereste a megoldást. A szociográfiát magát nem szűkítette le a tudományos eszközökkel művelt, a teljességet elérni akaró száraz tárgyilagossággal, a „szociográfia” fogalmi körébe sorolta a „nem-teljességnek” irodalmi megelevenítési módját is, ennek a tükrözésnek azonban, ha nem is egyedüli, de elsődleges feladata maradt (az esztétikai élménykeltés mellett) az ismeretelméleti-megismerő funkció.⁵⁰

Az ilyen egységteremtés szellemében emelte ki a *Korunk* azt, hogy a szociográfia az enciklopédikusság káros kinövéseitől csak úgy mentesülhet, ha fölszabadítja magát a tudományos kifejezések kötelekei alól, ami – Gaál Gábor szavaival – „átsiklás, átlendítés az irodalmi formálás területére”.⁵¹

A lapnak ez az érvelése egy kicsit *pro domo* szólt, ugyanis a „tisztá” szociográfia eredményeinek közlésére egy ilyen arcélú folyóirat nem vállalkozhatott (ez sokkal inkább illett az *Erdélyi Múzeum Egyesület* lapjába), a legmegfelelőbb formának valóban az irodalmisággal szimbiózisban élő szociográfiai tényfelmutatás bizonyult.

d. Az önismeret gyakorlati szociográfiája a *Korunkban*

A *Korunk* viszonya a szociográfiához nem merült ki a tudományos társadalomszemlélet szellemében megfogalmazott elméleti, kritikai-megbecsülő, axiológiai ítéletek

leszövegésében, avagy útmutató tanácsokban; a lap, gyakorlatilag is bemutatta, miként lehet és kell a társadalombölcseleti téziseket a konkrét felmérő terepmunkákban gyümölcsöztetni, illetve az egyediségtől az általános értékeléshez emelkedni. Az önismeret szempontjából igen jelentősek voltak ezek az adatszerűségtől az elméletiség felé vezérlő írások, ugyanis a hazai magyar irodalomban – *A Jövő Társadalma* és a *Huszonegyedik Század* elszigetelt próbálkozásai után – ezek a közlemények jelentették az első, társadalomtudományilag megalapozott, s a marxizmus szellemét hordozó szociográfiai társadalomrajzokat.

A Gusti-mozgalom és a *Korunk* konkrét-szociológiai írásai sok tekintetben a párhuzamosság viszonyában álltak, az eszközökben, a kutatás tárgyában, de nem kevésbé az elért eredményekben a fedések jól kimutathatók, esetenként pedig a monografikus tapasztalatok fölhasználásáról is szó lehetett.

Ennek kapcsán tisztáznunk kell azt, hogy a Gusti-vizsgálódást – éppen a hatalmas apparátust követelő, globális jellege, számos szakember konvergens erőfeszítését elváró mivolta, s nyilván az ehhez szükséges anyagi alapok miatt – nem lehetett egykönnyen lemásolni vagy áthelyezni ilyen lehetőségekkel nem rendelkező közegbe, mondjuk a magyarságkutatás területére. Ezzel egyébként maga Gusti is tisztában volt, s módszerének alkalmazóit figyelmeztette: szűkebb és szűkösebb lehetőségek esetén ne kezdjék el azonnal a komplex felmérést, egyes részjelenségek „monográfia-előtti” kutatása legyen az első lépés.⁵² A *Korunk* hasábjain nyilván csak ilyen sáv-elemzések formájában jelentkezhettek a tényleges monografikus munkamódszer részjeljárásaival összecsengő „előtanulmányozás”.

A szociológiai konkrétság követelményének eleget tevő *Korunk*-tanulmányok premisszaként elfogadták: a hazai magyarságkutatás nem fogható föl önmagába zárt elkülönültségnek, hiszen magában a társadalmi létben nincs meg ez az autonómia, minden önismeret az együttélésen, együttdolgozáson belül jelenti saját magunk megismerését a többi együttlakó nemzetséghez való viszonyunkban. Ez az irányelv vörös fonalként húzódott végig minden itt közreadott szociográfiai munkán, legyen az munkáskörnyezetben végzett fölmérés, falurajz vagy szorosabb értelemben vett nemzetiségtükrözés, mondjuk a bánági magyarság életkörülményeinek ábrázolása.

A *Korunk* megérezte: el kell végeznie azt, amit csak itt és mi tudunk elvégezni: az országos önismerés részeként fölfogható tanulmányokban, az érzéletes konkrétság szférájában tükröznie kell az együttlétezés felénk eső oldalát. Ezzel lényegében vállalta, hogy a bukaresti iskola által jórészt fedezetlenül hagyott területeket bevonja a szociográfiai tükrözésbe.

Bányai Imre a Gusti-iskolát értékelve megállapította, hogy „különösen két eddig érintetlen területen fejleszthető a monográfiai iskola módszere tovább: a nemzetiség és a városi osztályok területén. A rendelkezésre álló adalékok ennek a két területnek a valóságát tükrözik leggyengébben, s ezért a nemzetiségi és osztálymonográfia indítéka még erősebb mint a falué”.⁵³ A lap a jelzett két terület egybekapcsolásával – a városi magyar dolgozók különböző kategóriáinak vizsgálatával – hézagpótló munkát végzett, szűkebb keretek között, s a monografikus sokszínűséget feladva ugyan, fontos korismereti dokumentumot hagyott hátra mai olvasóinak a korabeli együttdolgozó, más-más nemzetiségű városi proletárrétegek életéről.

A sort Turnovszky Sándor nyitotta meg, aki még 1929-ben – tehát jóval azelőtt, hogy a Gusti-iskola a bukaresti Tei negyed munkásainak létviszonyait elemezve megtette volna az első bizonytalan (s folytatásra nemigen találó) lépést a munkás-szociográfia felé – háromrészes tanulmányban leírta a vidéki munkásság életét.⁵⁴ Az úttörés érdeme tehát a *Korunké*.⁵⁵

Ennek a pionír-vállalkozásnak az érdekessége az, hogy a *folytatás* értelmében járta az addig meg nem tett utat; összehasonlító szociográfiai tanulmány, amely új körülmények között végezte el azt, amit elődei megtettek. A már említett Braun Róbert-féle felmérés megismétlése volt ez a helyzetkép-készítés, ami azzal a fölbecsülhetetlen előnnyel járt, hogy évtizedes távlatban a *tendenciákat* lehetett érzékeltetni.

Turnovszky kezdeményezése vizsgálódási módjában, de nem kevésbé a szociográfia helyének-szerepének kijelölésében is olyan előzménynek bizonyult, amelynek hatása alól az őt követők nem vonhatták ki magukat. Alapgon dolata – szinte megfogalmazásában is – kísértetiesen hasonlított a Gusti-iskola kérdésföltevéséhez: a mai ember sok mindent tud távoli dolgokról, tudja, hogy Amerikában milyen ütemre táncolnak, de nem érdekli, vajon a né-

hány lépésnyire fekvő munkásnegyed lakója mivel táplálkozik, tudja, mi a véleménye Lloyd George-nak a háborúról, de nem tudja, miként vélekedik erről szomszédja. Tudományos expedíciókat szerveznek etnográfiai kutatások céljából, de nem vizsgálják, miként élnek-szórakoznak-küszködnek az itteni gyártelep munkásai. Ennek a szellemében a szociográfiát – a civilizált népek etnográfiáját – fontos ismeretelméleti értéknek tartotta, az anatómiához hasonlította, amely nélkül nem volna gyógyítás az orvostudományban.

Az orvoslást megelőző bonctani vizsgálat értelmében fölfogott, saját testünk szerkezetének betegségelhárítandó analíziseként értelmezett szociográfia elképzelése végig kísérte a *Korunk* minden ezt követő konkrét-szociológiai szaktanulmányát. Az önismerő szándék sohasem rekedt meg a diagnóziskészítés fokán, a korlelet (úgy is, mint társadalmi kórlelet) az adott viszonyokban keresendő betegségek elhárítását célozta.

Turnovszky munkamódszere a ma is messzemenően alkalmazott reprezentatív sáv segítségével történő vizsgálat volt. Ez az eljárás mód nem mond ellent a mindentfölmérő monografikus teljességre törekvésnek, ugyanis a Gusti-iskola akkor, amikor egyik vagy másik falut *mindenoldalúan* elemzett, voltaképpen ugyancsak egy képviseleti mintát vizsgált: a *tipikus* községeket. Ennek a mintadarabnak a megtalálása nem egyszerű feladat, Gustiék-nál tudatos előtanulmányozás után esett a választás az egyik vagy másik tájegységet jól képviselő falura, de a nagyjából homogén tárgynál nem kevésbé tudományos eljárás az sem, ha a szándékosan kiválasztott körön belül a véletlenre bízzák a vizsgálat konkrét egyed-csoportjának a kialakulását.

A *Korunkban* mind az egységként kiválasztott, mind a véletlen közrejátszásával kapott sávokat tárgyal választó felmérések egyaránt tanulságos eredményhez vezettek. Turnovszky kérdőíves eljárása az egyedek megválasztásakor a véletlent hívta segítségül: a marosvásárhelyi szervezett munkások névsorából kiemelt minden ötödik személyt. Nagy István ugyancsak az esetlegességre bízta magát, amikor a dolgozó lányok szociális viszonyait helyezte a szociográfia mikroszkópja alá.⁵⁶ Jordáky Lajos egy alkalommal a kolozsvári munkások mintegy három százalékát kitevő mintasávját ugyancsak nem előre leszögezett kiválasztási formula alapján nyerte⁵⁷, más alkalommal vi-

szont a gyöngébb munkakörülményeket és az elmaradot-
tabb mentalitást jól visszaadó téglagyári dolgozókat mint
egységet szemelte ki – tudatosan – képviseleti darab-
nak.⁵⁸ A falufelmérő írások – így a Parajdot vagy Bog-
dándot bemutató szociográfiai felvételek – már nyilván
az előre kiválasztott egység alapján váltak általánost ki-
fejezővé.

A sorindító Turnovszky proletár-szociográfiája több
más vonatkozásban is mezsgyekijelölő funkciót töltött be,
az általa fölvelt paraméterek visszatérő viszonyítási rend-
dé váltak, s megelegetéssel állapíthatjuk meg: olyan tu-
dományos koordinátarendszert jelentettek, amelyben a
mai megváltozott valóságunk minőségileg új vonásait is
ki lehet mutatni a szociográfia mérőeszközével. (Éppen
ezért egyáltalán nem lenne megoldhatatlan feladat Braun
Róbert és Turnovszky Sándor után harmadszor is elvé-
gezni ugyanazt a felmérést; bizton állíthatjuk: rendkívül
meggyőző, konkrét adatokat szolgáltatna – ugyanazon
paramétereken belül – a szocialista valóságunk mag-
sabbrendűségét nézve.)

Íme csak néhány, látványos összefüggéseket teremtő
ilyen viszonyítási alap:

Az ipari munkások „honnanjövése”, vagyis az, hogy
milyen társadalmi kategóriákból verbuválódnak a proletá-
rok. Turnovszky vagy Jordáky adatai egybevágóan igazol-
ták (különösképpen a Braunéval egybevetve), hogy egyre
növekvő súlyt kapott a munkásfolytonosság, a bennszü-
lött munkáscsaládokból munkássá vált elem.⁵⁹ De ezt ki-
egészítve nőtt a faluról felkerült – s hosszú időn át pa-
raszti gondolkodásmódú – munkások száma is. Jellemző
volt az a tendencia – a kolozsvári ipari munkások helyzet-
elemzése ezt bőségesen igazolta –, hogy a faluról jövők
a kisebb szakképzettséget igénylő munkahelyeken he-
lyezkedtek el.

A verbuválódás érdekes vonatkozása volt a szülők fog-
lalkozás szerinti megoszlása. Az akkori úgynevezett kö-
zéposztály tragikus életsorsa jól kivetíthető az ilyen sta-
tisztikákból. A munkássá válást az értelmiség amolyan
lesüllyedésnek tartotta – ennek következtében az intel-
ligenciától a munkás felé mutató nyíl igen ritka volt –,
annál gyakoribb az iparostól, kereskedőtől a proletár felé.
Igen érdekes e tekintetben az a parabolavonal, amelyet
Nagy István a munkáslányok sorsával kapcsolatban meg-
húz: a kisvárosok polgári karrierre pályázó családjainak a

lányai gyakran visszasüllyedtek a varrógép vagy a stancoló mellé, ahonnan aztán nincs visszaút a faluba a foglalkozás (modern női szabó stb.) vagy a munkamódszer (gyári termelés) milyensége miatt.

Jó viszonyító-alapnak bizonyult a lakásviszonyok helyzete (jellemző, hogy Gusti a felszabadulás után a munkásosztály életkörülményeit felmérni kívánó munka-programjában ugyancsak fontos szerepet tulajdonított ennek a tényezőnek). Ezen belül ilyen összetevők, mint: hány lakásban hány köbméter légtér jut egy felnőttre, hány munkás él saját házában, a lakbér százalékarányban miként viszonyul a fizetéshez, egy helyiségben hány személy él, hány fürdőszoba van stb. igen szemléletes számadatok, s alkalmasak lennének arra, hogy akár a kolozsvári, akár a marosvásárhelyi munkások mai életkörülményeinek gyökeres megváltozását összehasonlítón ki lehessen mutatni.

Az élelmezés, s ettől függően az egészségügyi állapotok hasonlóképpen jó összevetésre nyújtanak alkalmat. A hetenként hányszori hús fogyasztás, a kalóriatartalom, a táplálkozásra költött összeg aránya az összkeresethez mérten (Jordáky Lajos talált olyan dolgozókat is, akik munkájukért csak ellátást és lakást kaptak, de pénzbeli juttatást nem) egytől egyig önmagukért beszélő tények voltak.⁶⁰ Az egészség megőrzése szempontjából igen tartalmas adatnak tűnik az a mai felmérésekben is használható arány, amely foglalkozási ágak szerint bemutatja a felkelés és a lefekvés átlagos időpontját és a déli pihenés időtartalmát.

A szociográfus számára mindig izgalmas feladat a kezelhető ténytényszerűség alatti, az objektív százalékarányokban nem kifejezhető szubjektív valósággréteg felfejtése. Ez talán a legnehezebb, hiszen egy kis utánajárással ki lehet számolni mondjuk hány köbméter levegő jut a lakásban egy családtagra, mennyi kalóriát tartalmaz egy ebéd, de hogy az étkezés közben min töpreng a családfő, mire gondol az anya, azt bizony már nehezebb statisztikai táblázatokra, grafikonokra átvinni. A szociográfiai *Korunk*-cikkek ma is követendő igyekezete volt az, hogy ne nyugodjanak bele a lehetetlennek tűnőbe, a tárgyilagosan tényyszerű kutatást terjesszék ki erre a gyakran önelbágyító gondolati síkra is.

E tekintetben már a Turnovszky-féle indításban megtaláljuk a racionális magot, a szerző – ha egyelőre még nem is találta meg a feltárhatóság kulcsát –, igen jelen-

tósnek tartotta a munkásgondolkodás szociográfiai leírását. Igaz, kiinduló pontjába egy kis túlzás keveredett, igen nagy szerepet tulajdonított ennek a pszichikai tényezőnek, eladdig, hogy ettől látta függeni azt, hogy valaki proletár-e vagy sem.⁶¹ Persze, ha a „tudat határozza meg a léte” értelmében nem is, de abban a vonatkozásban igaza volt, hogy az egész emberhez – az osztályához minden szállal kötődő proletár minőségéhez – föltétlenül hozzátartozik az, hogy úgy gondolkodik, mint ahogyan azt léte megköveteli. Nem elég a proletárról egyszerűen annyit tudni, hogy objektíve nem fűzi alapvető érdekközösség a munkaadójához, le kell mérni azt is, hogy ez az érdekkülönbség mennyiben interiorizálódik a vizsgált alanyban.

Leginkább Nagy István találta meg azt a módszert, amelynek segítségével a gondolatokat filmszerűen ki lehetett vetíteni a szociológia vásznára. Eljárása egyszerű, de tudományos értéke tekintetében a mai önismerésünkben is hatékonyan alkalmazható: *véleményeket* kért dolgokról, s az értékelésben a szubjektív tudattartalmak, anélkül, hogy az alanyok tudták volna, „láthatóvá” váltak.

Íme néhány ilyen jellegzetes változat: amikor a munkáslányokat megkérdezték: erkölcsösnek tartják-e az érdekházasságot, a feleletekben az erkölcsi tudat szociográfiailag többé-kevésbé mérhetővé lesz. A sok „igen” válasz jelezte a „szegény lányoknak ez megbocsátható” mentalitást, aminek a gazdasági helyzetből fakadó jellegét talán igazolni sem kell. Amikor a leányanyaságot hasonlóképpen sok lány nem ítélte el, ebben is benne volt a férjhezmenést akadályozó társadalmi helyzetnek gondolati kivetülése, egy kis előlegezett megbocsátás az ilyen eshetőségre. Még eredetibb az a módszer, amikor a szerző a vágyak gáttalan kiömlése formájában tette a tudatvilágot mások számára megismert világgá, feleletet kérve például arra: utazna-e? Az ilyen válaszok, mint „utazni Velencébe, nászútra menni Nápolyba”, világkörüli csavargó útra menni, avagy a vágyakozás a félpengős regények kalandjaira, esetleg a józan elkívánczolás az adott nehéz viszonyokból mind a tudatiság szociográfiai megismerhetősége mellett tanúskodott.

A legérdekesebb mindezek között a vallásossággal vagy ateizmussal kapcsolatos tudatelemek megindoklásával felszínre kerülő tudati mélyréteg: az a kifejezett vélemény, hogy a vallásos életmóddal el akarják érni a gondatlan túlvilági életet, ahol a házbérre, fizetésre nincs gondjuk –

arról árulkodik, hogy gyakran még a bevallott hitnek is vajmi kevés köze van a „tisztá” vallásossághoz.

A műveltség színvonala, az olvasottság, a szórakozás kulturáltságának foka, a szabad idő fölhasználása, a művelődési igényekre költött összegek és így tovább könnyebben mérhetők, de belőlük hasonlóképpen a gondolkodásmód meghatározóira és tartalmára konkludáló ismeretek birtokába jutott a korabeli s mai olvasó.

A leglényegesebb viszonyítási rend a proletárkörnyezetben végzett *Korunk*-felmérésekben a munkásszolidaritás fokának, megnyilvánulásának keresése, beleértve ebbe a különböző nemzetiségű dolgozók egyéredű egységét is. A proletár-szociológiai tanulmányok mindegyike határozottan kiemelte ennek a kohéziós erőnek a jelenlétét munkás-milióben.⁶² A szociográfia mutatta ki a szolidaritásnak azt a formáját, amikor a gyári munkások lemondanak a szombati munkáról, hogy munkanélküli társaik legalább egy napot dolgozhassanak, tárta föl azt, hogy a különböző nemzetiségű munkások között nincs összekoccanás, viszont gyakran kiállnak egységesen, ha közös sérelem éri őket. A munkás-gondolkodásmódra nézve mindebből, vagy akár Turnovszky Sándor egyetlen százalékarányos eredményéből derűlátó következtetéseket lehetett levonni. Turnovszky kérdőívjén szerepelt egy kérdés: „mi a legfőbb kívánsága”. Jellemző, hogy a megkérdezetteknek mindössze 18 százaléka felelt kizárólag saját egyéni sorsát érintő válasszal, 82 százalék egyedűl csak a társadalmi berendezkedés megváltozásától várta sorsának jobbra fordulását. Kell-e az egoizmustól mentes proletármentalitásnak, a közösségi érzésnek ennél jobb bizonyítéka?

A munkásfelmérések a *Korunk*ban föltárták a fejlődés paradoxonját: sok szempontból rosszabbodtak a munkások életkörülményei a múlthoz mérten, de nagymértékben javult a helyzet a tudatiság, az ítékezés tekintetében. S ez – minden külsődleges paradoxon-jelleg ellenére – nagyon természetes volt: a proletár, nemzetiségére való tekintet nélkül, egyre inkább rájött arra, hogy nem holmi egyszerű intézkedések, kormányrendeletek vagy egyes munkaadók önkénye, hanem a tőkés társadalmi berendezkedés természete miatt él rosszabbul. A szociográfiai felmérésekből kiolvasott ilyen következtetés jól illusztrálta azt, hogy a zsilvölgyi munkások sztrájkharca, a kőolajipari és vasúti munkások 1933-as megmozdulása mély nyomot hagyott a proletármentalításban: egyre jobban tudato-

sodott, hogy a *társadalmi struktúrában*, nem pedig e szerkezet valamelyik *elemében* – mondjuk a kormány összetételében – keresendő a bajok forrása.

A *Korunk* falufelmérő szociográfiai írásaiban használt eljárások valamelyest különböztek a proletárkörnyezetben végzett kutatásokétól. Az a Gaál Gábor-i gondolat, miszerint a szociográfia mentesítheti magát a rideg tudományos kategóriáktól, az irodalmiságot is fölhasználhatja a cél elérése érdekében, a falurajzokban fokozottabban érvényesült. A munkásviszonyok szociográfiájában használt kérdőíves-adatfeldolgozó (klasszikusnak nevezhető) módszert fölvaltotta a leírás, de ez távolról sem valamilyen szubjektív benyomások rögzítése volt, hanem objektív megismerő értékű ténymegállapításokat tartalmazott, s csak kifejezési módjában közeledett az irodalmi igényességhez. Mintapéldája ennek a tükrözési módnak Kovács Katona Jenő nagyszerű falurajza Bogdándról⁶³, vagy a valamivel tárgyyszerűbb, de szintén nem a személyes interjúkra építkező parajdi helyzetkép Incze Lajos tollából.⁶⁴

Ezeknek s a hozzájuk hasonló *Korunk*-írásoknak a szerzői valahol a – Kovács Katona Jenő gúnyos-lebecsülő kifejezését használva – „kávéházi szociológusok” és a terepen a kérdőívek sokaságában elvesző prakticista szociográfusok között helyezkedtek el, s így elhatárolták magukat mind az asztal mellett művelt képzelgő szociológiától, mind pedig az egyszerű ténykatalogizálástól. A tudományos társadalomkoncepció lehetővé tette, hogy ezekben a tartalmukban nemzetiségi felmérésekben (hiszen magyarul falvakat vagy magyarok által is lakott tájegységeket választottak tárgyuknak) a gazdasági viszonyok elemzése kerüljön a súlypontba. Ekképpen a tőkés-földesúri Romániára általában jellemző társadalmi-gazdasági tendenciák pályáját ábrázolni lehetett a felvett szűkebb pászmán is. A falusi birtokmegosztás módosulása a társadalmi kapcsolatok koordinátarendszerében fölvelt abszcisszaként alkalmasnak bizonyult arra, hogy hozzá viszonyítva a társadalmi relációk milyenségének változó görbéjét meg lehessen húzni. Szabó Árpád például a bánági magyarság gazdasági körülményeit boncolgatva kimutatta, hogy a földosztás után a paraszti földek visszavásárlásának tendenciája meghatározóan kihatott a társadalmi rétegződésre, továbbá, hogy az elszegényedő, zsellérsorba süllyedő családok számának gyarapodásával, közülük sokaknak városba húzódásával, s így

a kültelki proletárság számbeli gyarapodásával együtt megfigyelhető volt a falun maradt, földet felvásárló parasztoknak zsírosparasztokká formálódása.⁶⁵

Kovács Katona Jenő egyetlen falu viszonyítási rendszerében tapasztalta a birtokmegosztás egyenlőtlenségét, azt a társadalmi kihatásaiban lényeges tény, hogy mindössze 4,5–5 hold föld jut egy háztartásra, ami igen alacsony átlag. Incze Lajos a sajátos parajdi körülmények között ugyanezt a jelenséget észlelte a maga áldatlan következményeivel, azzal, hogy a földnélküliség cselédeskedésre, a kevés föld pedig mellékfoglalkozások üzésére kényszeríti a lakosság tekintélyes hányadát, avagy azzal jár, hogy sokan nyakukba veszik a világot szerencsét próbálni.

A faluszociográfiai vázlatok – bár terjedelmüknél fogva nem lehettek monografikusak – teljességre törekedtek, nem elégedtek meg az egyszerű gazdaság-keresztmetszet elkészítésével, a meghatározottság-lánc elve alapján egymásba illesztették a termelési viszonyokat a tudatossággal összekapcsoló szemeket. Megtette ezt még egy olyan tanulmány is, amely szinte kizárólag a létfenntartás érdekében kifejtett termelőmunka milyenségét elemezte egy székely faluban – Incze Lajos közleménye –, azzal, hogy többek között bemutatta, milyen mentalitást szül a „másoknak-dolgozni” gazdasági kényszere: a parajdi ember rátartisága nem engedi meg, hogy a szomszédos nagygazdához szegődjék el, inkább távoli vidékeken keres magának összehasonlíthatatlanul nehezebb munkát. Avagy itt van a következő összefüggéslánc: az anyagi gondok különböző mellékfoglalkozások üzésére kényszerítik a parajdiakat; ilyen foglalatosság többek között a háziipar; mivel azonban a megélhetési nehézségek igen sürgetőek, a háziipari termékek kezdik elveszteni régi időigényes díszítettségüket; mindez bizonyos ízlésféleséget teremt: a falusi népművész egyre kevésbé érzi szükségét annak, hogy álmait, vágyait különleges műgonddal elkészített faragványokban, alkotásokban fejezze ki. Lám, hogyan lehet eljutni a társadalomábrázolásban a gazdasági viszonyok oktényezőitől a tudati-gondolati okozatokig.

Ugyanilyen meghatározottsági sort lehet kibontani Kovács Katona Jenő megrendítő bogdándi vallomásából. A rendkívül nehéz életkörülmények – mint ahogy a *Korunk*-szerző ecseteli – nemigen tették lehetővé a fiatal nemzedék számára, hogy nagy álmokat szőjön, s legkevésbé azt, hogy a legények, katonaság előtt nősülve, biz-

tos anyagi helyzeten nyugvó családot alapítsanak. Így terjedt el aztán a faluban a leánylopás szokása: a legény éjszaka megszóktette a lányt, aki a fiús háznál maradt hivatalos házasságkötés nélkül, s amikor a legény visszajött a katonaságtól, eldőlt, végérvényesen összeházasodnak-e vagy sem. Ez a nehéz megélhetéstől kikényszerített szokás áttevődött az erkölcsi értékítélet síkjára: a házasság előtti nemi élet elítélendő jellege teljesen elmosódott a faluban. Íme, miként jelentkezik az objektíve kilátástalan helyzet által meghatározottan az az érzésvilág, amely – Kovács Katona Jenő kifejezésével – „vágyakban és teljesítményekben sosem szárnyalta túl a leánylopások paraszti bravúrját”.⁶⁶ Nem annyira a vágyakkal volt itt baj, hanem sokkal inkább azzal, hogy e „hepehupás” agyagos föld bizony nemigen ösztönözhetette a fiatalokat a gazdasági fölemelkedés „bravúrára”.

A *Korunk* munkás-szociográfiai felvételeiből és falurajzaiból összeáll egy lényeges következtetés: a *Korunk* általános elvi szinten nemigen foglalkozott a Gusti-féle elmélet tengelyét alkotó tézissel, a *paralelizmus* gondolatával. A párhuzamosság eszméje áthatotta a monografikus iskola működésének egészét, a különböző kereteket nem az egymást determináltság viszonyában szemlélték, hanem úgy, mint kölcsönös kapcsolatban álló, de nem egymástól függő tényezőket. A *Korunkban* közölt konkrét szociográfiai írások – még ha nem is folytattak elméleti polémia-át ezzel az állásponttal – *gyakorlatilag* kritikailag viszonyultak a téziszhez, s a társadalmi determinizmus elmélete alapján az egymást módosítást, a gazdasági tényezőktől a „pszichikai keretek” felé mutató meghatározottságot, az eszmei világnak a társadalomra visszaható funkcióját érzékeltették. Ennek alapján méltán állíthatjuk: a *Korunk* vonala a hazai magyar társadalomelméleti irodalomban a Gusti-iskola megbecsülve-túlhaladását szolgálta. S ez általában jellemezte a baloldali állásfoglalását.

A korabeli baloldali sajtó, függetlenül attól, milyen nyelven továbbította a tudományos valóság szemléletet, egységesen állt ki a társadalomkutatás tudományos elméleti alapja és gyakorlata mellett. A *Korunk* szociológiai-szociográfiai cikkei részei voltak a baloldali egybehangolt állásfoglalásának. Joggal állíthatjuk ha a romániai magyar dolgozók a legnagyobb összhangban, a szolidaritás tudatában éltek és dolgoztak együtt, ugyanez a harmónia megnyilvánult az

életüket tudományos igényességgel tükröző szociográfiai művekben is.

Ezt a megállapítást – akárcsak utalásszerűen – konkretizálhatjuk: Jordáky Lajosnak vagy Nagy Istvánnak a kolozsvári munkások és munkásnők helyzetét a szociográfia mérlegére tevő közleményei egymást kiegészítően viszonyultak az ugyanilyen összefüggéseket föltáró, a *Societatea de mâine*-ban megjelent közleményekhez.⁶⁷ A *Korunk*-tanulmányok föltárták a magyar falu élelmezési problémáit, s ezzel nagyban megegyező képet mutatott a Gusti-iskola tagjai által végzett fölmérés, a G. Banu vagy R. Cresin föltárta tényeket kommentáló román baloldal pedig – mint például Ștefan Voicu cikke az iskolásgyererek táplálkozásáról⁶⁸ – a *Korunk*-csoporttal egyazon következtetéshez jutott: egyedül az állampolitika gyökeres megváltoztatása, az életszínvonal emelésére hozandó erélyes intézkedések segíthetnek a bajon. A faluszociográfiában az egymást metszés még feltűnőbb. Sőt itt az átfedés többszörös: a németlakta falvakról készített monográfiák – mint például a bánági Zádorlakról (Zădărlac) Franz Siebenhaar és Andrei Eisele szerkesztésében megjelent falumonográfia – föltárták a közös múltat, azt, hogy miként ígázták le régen a parasztokat nemzetiségre való tekintet nélkül, s milyen a sorsuk a polgári-földesúri rendben; ezt a magyar falvak hasonló viszonyait elemző *Korunk*-írások hangnemében kommentálta a baloldali román sajtó⁶⁹, s így a hármas egybehangzás még inkább kiemelte az objektív helyzetben és a róla kiformált tárgy-szerű ábrázolásban a lényegi azonosságot.